

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

38.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

ÍRTA
ANGYAL DÁVID

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1928

EZ A TANULMÁNY ELŐSZÖR A REVUE DES ETUDES FINNO-
OUORIENNES 1925-IK ÉVFOLYAMÁBAN JELENT MEG

SZERKESZTŐ

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest V., Honvéd-utca. 10.
Felelős vezető: Tiringer Károly műszaki igazgató.

I.

1814 őszén egy confidens, vagyis a Metternich-kormányinak egy rendőri kéme, titkos jelentésében ezeket írja Prágából: „Gróf Széchenyi István huszárcapitány egy vendégfogadóban vacsorálva asztaltársai előtt kijelentette, hogy Ausztria csak ideiglenes fennmaradásáért harcol. Akármennyit győz és akármennyire halad előre, napról-napra közeledik felbomlásához. Alig egy század múlva szét fog esni, mert Ausztria alkatrészeinek különbözősége óráról-óra növekszik és ez alkatrészek egyre jobban távolodnak egymástól. „¹

Csodálkozva olvassuk ma a 22 éves huszárcapitány jóslatát. Hiszen e jóslat majdnem boszorkányos pontossággal teljesült. Pedig ne higgyük, hogy a huszárcapitány titkos vágyakozását fejezte volna ki jóslatában. Őszinte híve volt az uralkodó családnak és a magyarság jövőjének szempontjából is félt a Habsburg-monarchia bukásától. A jövendőnek az a képe, mely mint sejtelem átvillant lelkén, inkább elszomorította a fiatal tisztet és szabadulni is akart e képtől. Azonban zseniális ösztöne előre átérezte a nemzetiségi érzés nagy jövőjét és ez érzésnek romboló hatását az ausztriai birodalom sorsára. Jóló tehetségének hasonló példáival találkozni fogunk még pályáján.

Gróf Széchenyi István 1791-ben született. Családjának grófi címe ekkor majdnem száz éves volt. Az arisztokrata családok hagyományait követve, a hadseregben akarta szolgálni hazáját és a dinasztiát. 1809-ben már részt vett a napóleoni háborúban, a lipcei csatában szerzett katonai érdemei

¹ Ezt a titkos rendőri jelentést Fournier adta ki ismeretes könyvében.

alapján előléptették első osztályú kapitánynak; sok fáradságnak és veszélynek leküzdése után bevonult a szövetségesekkel Parisba. Majd fiatal szenvedélyességének egész hevességével vett részt a bécsi kongresszus alkalmával rendezett mulatságokon. 1815-ben a Murát elleni olasz háborúban többször kitüntette magát vitézségével. 1824-ben Esterházy Pállal együtt képviselte Ausztriát X. Károly rheimsi koronázásán. De mindaddig inkább csak az udvari és katonai körök ismerték nevét. A nagy nyilvánosság előtt az 1825-iki országgyűlésen tette ismeretessé nevét, midőn egy évi jövedelmét (60.000 forintot, vagyis 168.000 Pengőt) felajánlotta a Magyar Tudományos Akadémia alapítására. Még jobban emelkedett hírneve, midőn 1830-ban kiadott Hitel című könyve nagy feltűnést keltett. Az a nagylelkű ajánlat és a hírneves könyv csak részletei voltak egy nagyjelentőségű tervnek, mely a közéleti viszonyok és az ő első életének hatása alatt kialakult lelkében a bécsi kongresszus idejétől az 1825-iki országgyűlésig.

Mert Széchenyi érzékeny, nagyravágyó, a szenvedélyektől és folyton nyugtalan fantáziájától hajtott lelke a Waterlooi csata után reá váró békebeli katonai szolgálat egyhangúságában nem bírt megnyugodni. Nem bírt volna még akkor sem megnyugodni, ha előléptetik, pedig Széchenyi kapitány maradt a napóleoni háborúk után is, egészen 1826 elejéig, amikor lemondott tiszti rangjáról, noha ekkor már megkínálták az előléptetéssel. Jellemzi I. Ferenc korát, hogy az előkelő származású, dinasztikus érzésű és a háborúban is kipróbált huszárkapitányt másfél évtized alatt nem akarták előléptetni, noha Széchenyi a békében is lelkiismeretesen teljesítette kötelességét. Valósággal atyja volt huszárajának, tanította, anyagi segéllyel is buzdította őket és a hippológiával nemcsak kötelességerzetből, hanem kedvtelésből is alaposan foglalkozott. Azonban nem tetszett az a kormánynak, hogy Széchenyi a közállapotokról a maga fejével gondolkozik és hogy sokat utazik a külföldön. Gyanították, sőt 1825 óta tapasztalták is, hogy Széchenyi szembe merészel szállni a kormánnyal, ha meggyőződése készíti reá.

Az ilyen ember nem tetszett annak a kormánzatnak, mely Metternich nevére és rendszerére ismeretes a történetben. Ez a rendszer feltétlen engedelmességet kívánt az alatt-

valóktól. A francia rémuralom emlékének hatása alatt Metternich kormánya irtózott minden újítástól Ausztriában és Magyarországon is.

A nemzet el volt zárva a külföldtől, hogy a szabadabb eszmék utat ne találhassanak lelkéhez. A sajtó cenzúra, a köznevelésnek korlátozása, az egyesülési jog megtagadása megbénították a szellemi életet az országban. A nemesség is megijedvén a demokratikus eszmék romboló hatásától, kiváltságait féltette és nagy többségében egyetértett a kormánnyal arra nézve, hogy a jobbágyok szolgálai állapotát és a városok alárendelt helyzetét nem kell megváltoztatni. Az alkotmányos szabadságok tekintetében lett volna a nemességnek panasza a kormány ellen, de nem juthatott szóhoz, mert 1812 óta a király nem hívta össze az országgyűlést. Az 1811-12-iki országgyűlésen ugyanis az alkotmányos ellenzék támadta a kormányt és Vay József, az ellenzék vezére, az angol alkotmányra hivatkozva, a miniszteri felelősséget emlegette. Ily eretnokségek hangoztatására Metternich kormánya nem akart újra alkalmat adni és különösen 1817 óta, mikor megjedt a Németországban és Franciaországban újra éledő szabad szellemtől, keményebben fogta a gyeplőt. Ekkor nevezték ki gróf Sedlnitzkyt rendőrminiszternek, akinek utasítására a cenzúra és a külföldtől való elzártság még szigorúbb lett, mint azelőtt volt. A titkos rendőrség szervezete még jobban kiépült és a legfőbb bécsi rendőri hivatal elveit a magyar kormány székek, a kancellária és a helytartótanács is alkalmazták a király parancsára. Különben a rendőrminiszternek magyarországi alkalmazottjai nem is törődtek a magyar kormány-székekkel, hanem egyenesen a miniszternek küldöttek jelentéseiket. A magyar alkotmány hivatott öre, József főherceg, e viszonyokkal szemben tehetetlen volt, mert a rendőrség s az udvar reá is gyanakodó szemmel néztek. Csak a vármegyék tiltakozása vagy kérelmezése zavarta meg néha a kormány nyugalmát, de az alkotmányos élet ez egyetlen szervének munkáját is megbénította a kormány vagy egyes fogásokkal, vagy erőszakkal. A főnemesség nagy része már egészen megfélemedezett nemzete iránt tartozó kötelességeiről; nyelvben, szokásokban, felfogásban az osztrák udvarhoz alkalmazkodott, a köznemesség vagy közömbössé lett a közérdekek iránt, vagy

csak titokban mert zúgolódní. A jobbágyság némán túrt, a városok tanácsai fejet hajtottak a mindenható kormány előtt. Voltak ugyan a nemzeti közéletnek vigasztalóbb jelenségei is a gazdasági téren s különösen az irodalomban, de azok a hamu alatt égő parázshoz hasonlítottak.² A fiatal huszártiszt, akit a békés garnizon-élet annyira untatott, oly sivárnak látta a magyar közéletet, hogy utazni vágyott és róla is el lehetett volna mondani, mint Childe Haroldról:

Then loathed he in his native land to dwell
Which seem'd to him more lone than Eremité's sad cell.

Nem ok nélkül idézzük Childe Haroldot; Széchenyi lelkesedett Byronért, szerette volna lefordítani Childe Haroldot. Az ő lelkét is hevítette a barátság és szerelem szenvedélye, fantáziáját vonzották a múlt emlékei, a nemzetek sajátságai és a korabeli európai küzdelmek. Költő volt, aki nem bírta benyomásait művészi kompozícióban kialakítani. Az alkotó ösztön a cselekvés terére vonzotta, nemzetét akarta fölemelni süllyedő állapotából; különvált, csoportokra tagoltságából oly nemzeté kívánta alakítani, melyet egységes érzés magasabb célok felé vezet. Ez a gondolat előbb ösztönszerűen, majd mind világosabb tudatossággal foglalkoztatta utazásai közben. Különösen mély benyomást tett reá angolországi útja 1815 őszén. Angliában három dolgot kell tanulmányozni, írja ekkor naplójába, az alkotmányt, a gépeket és a lótenyésztést. Bámulta azt Anglia alkotmányában, hogy a nemesség és a nép nincsenek elválasztva, hogy az utolsó szolgának éppen olyan jogai vannak, mint a leggazdagabb birtokosnak.³ Már ekkor ideálja lesz az angol alkotmány, de azt nem akarja egyszerre átültetni Magyarországra, mert tudja, hogy az ott természetesen fejlődött és a magyar alkotmány kifejlését az angol ideál irányában nem akarta egyszerű és az érés idejét megelőző utánzás által elrontani.

² A közállapotok e rajzában Horváth Mihály után indultunk. (Magyarország Története VIII.)

³ L. Friedreich István: Gróf Széchenyi István. I. kötet. Friedreich munkájából vettük át Széchenyi életrajza adatait. Felfogásunk több tekintetben eltér az övétől.

Nagy érdeklődéssel tanulmányozta az 1810-ben alapított „London Chartered Gaslight and Coke Company”-t és nagyon büszke volt arra, hogy sikerült átcsempésznie a határon a gázgép egy mintáját. Megnézte Maudslay gépgyárát, Brunei fűrészes- és cipőgyárát, naponként három órán át tanult a munkavezetőktől és munkásoktól. Járt a new-marketi lóversenyekre s úgy látta, hogy a lóverseny igen hasznos és mulatságos intézmény. Az angolt Európa legelső nemzetének mondta, amely ítéletét azzal az ötlettel indokolta, hogy „a német sokat ír, a francia sokat beszél, az angol azonban cselekszik.”

Midőn 1815 végén Angliából hazafelé indult, elkábítva az angol nagyságtól, sóhajtván mondta, hogy az ő szerencsétlen hazáján segíteni nem lehet.

De azután sokat olvasott, az angol írók közül különösen Bentham, Smith Ádám, Bacon, Franklin, Young Arthur, a a Politikai Arithmetika szerzője hatottak rá. De állandóan olvasott francia írókat is, mint Montaignet, Voltairt, Montesquieu-t, Rousseaut, Madame de Staëlt. Olvasmányából és a maga megfigyeléseiből oly történetfilozófiai rendszert alkotott, mely vigasztalta és tette buzdította lelkének folytonos háborgása vagy szomorú tapasztalatai közben. Nem fejtette ki sehol e rendszert módszeresen, de annak főbb tételeit kiolvashatjuk munkáiból a következő módon. A keresztyén vallással átvettük azt a hitet, hogy a halandó erényei és esze által mindig magasabbra emelheti magát az istenség felé. A haladás ez ösztönnek, melyet a keresztyén vallás oltott az emberiségbe, eredményeit is látjuk az emberiség történetében. Az emberi nem az ókortól kezdve folyton haladott és halad szellemi és erkölcsi tekintetben. Végtelen perfektibilitásban nem hitt, mert az ember azt sehol sem éri el, elég boldog lévén ahhoz mind közelebb járulhatni. De vajjon miképp jut és jutott az emberiség a tökéletesség útjára? Erre válasz az, hogy a nemzetek lépcsőin. A nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása: a tökéletesülés felé. A nemzetek átmennek az emberi élet különböző korain egészen a vénségig és a halálig. A XIX. század első felében az emberiség elérte férfikorát, a viruló férfikor tehát az igazi

nemzeti nagyság kora. Nemzeti nagyságot azonban kevés nép ér el. Pedig minden nemzetben megvan a kifejlődés lehetősége, az igaz, hogy nem egyenlően. A nemzetek értéke oly különböző, mint a föld, melybe a fákat ültetjük. Mily ritka a százados tölgy! Gyakran a fiatal sarjadékból görbe fa lesz, melynek ágai rothadnak. De az elkorcsosulás a nevelés hibája is lehet, nem csupán az eredeti sajátságoké. Nevelni és fejleszteni kell a népek sajátságait úgyannyira, hogy minden népcsalád egy magasb lépcsővé legyen az istenséghez. De vájjon miképp nevelhető ily nagygyá egy nemzet! Az erkölcsi, a szellemi sajátságok és a gazdasági élet fejlesztése által. Mert valamint a közmoralitásnak nagyobb-kisebb léte egyenesen hat a gazdasági életnek jobb vagy rosszabb létre, úgy bizonyosak lehetünk abban, hogy a jobb gazdasági élet megint visszahat az erkölcsiségre. Ez nagyon természetes, mert a legfőbb értelem a legfőbb erény is. Általában synonymák e fogalmak: erény és bölcsesség, becsületesség és jó szándék, hasznói és igazságos, jó és dicső. Tehát egy nemzet nevelése csak úgy vezet progresszióra, ha a nevelő egy tényezőt sem hanyagol el. S midőn a nemzetek így neveltetnek nagygyá erkölcsi, szellemi s anyagi irányban, különös sajátságaik s az emberi ideálok lehető összeegyeztetésével, oly javakra tettek szert, melyek nyereségében az egész emberiség osztozik. És amidőn férfikoruk után hosszú, vidám öregséget érnek, átadva erkölcsi hagyományukat a folyton előretörekvő emberiségnek, befejezik nemzeti életüket. S mint az ember csak egyszer él, úgy a nemzet életében is csak egy nemzeti korszak lehetséges. Széchenyi mintegy megkoronázza rendszerét e felkiáltással: Valamint Istenben, úgy hiszek én az emberi perfektibilitásbam Bármit gondoljunk e történeti rendszer értékéről vagy eredetiségéről, nagy jelentőséget kell annak tulajdonítanunk Széchenyi belső életében, mert az egészet, alapjától csúcsáig, Széchenyi vallásosságának szelleme hatotta át s így e rendszer lelkének legmélyebb forrásából táplálkozott.

Mikor e rendszer kialakult lelkében, vizsgálnia kellett, hogy nemzete múltja és jövője miként kapcsolódnak rendszerébe. Nem a magyar történet vizsgálatából indult ki, hanem deductive általános tételeiből vonta le a következtetéseket. Mivel a perfektibilitás hívei előtt a történeti múlt csekély értékű a

jelenhez és jövőhöz képest, Széchenyi is a magyarnak múltjában kevés dicsőséget bírt felfedezni. Mivel e szerint a magyarnak nem volt még igazán nagy nemzeti korszaka a XIX. századig, igen valószínű, hogy még várhat ily korszakot. Várhat, ha nem korcsosult el egészen, ha felmutathat oly jelenségeket, melyek ifjúságára engednek következtetni. Két ily jelenséget vett észre Széchenyi. Az egyik az volt, hogy a magyar irodalom a XVIII. század végétől folyvást fejlődött. Apostoli lelkű írók és költők az anyagi siker és a valódi dicsőség minden reménye nélkül oly munkásságot fejtettek ki, melyben a kényes ízlésű Széchenyinek is öröme telt. A másik jelenség az volt, hogy a kormánynak 1821 és 1822-iki rendeletei, melyek önkényesen, az országgyűlés megkerülésével, újoncok szedését rendelték el és az adót tetemesen fölemelték, fölháborították az országot. A megyék nagy része tiltakozott, kérte a nádor és a trónörökös közbenjárását. Sőt 15 vármegye egyenesen megtagadta a törvénytelen rendeletek végrehajtását. A nemesség egy része oly heroikusan viselkedett, hogy a kormány kínos zavarba jutott. Ferenc császár nem akart oly színben feltűnni a konzervatív Európa előtt, mintha kibékíthetetlen ellensége volna az arisztokratikus szerkezetű magyar alkotmánynak és 13 évi szünet után, 1825-re újra összehívta a magyar országgyűlést.

Széchenyit megnyugtatta és felbátorította az a kettős körülmény, hogy a magyarság ragaszkodik ősi nyelvéhez és ősi, bár nem egészen kitisztult alkotmányához. Ebből következtette, hogy a nemzet hibái nem az elvénülés gyengeségét, hanem az ifjúság forrongó erejét mutatják. A nemzet tehát ifjú és eljuthat még a nemzeti nagyság férfias koráig, ha olyan nevelő vezet, aki az erkölcsi, szellemi és anyagi megújulás eszközeit jól bírja alkalmazni. Ifjú népek államférfiainak a nemzet nevelő tisztét kell betölteniök. Mindezt átgondolva, Széchenyi elhatározta, hogy nevelője lesz nemzetének. Fantasztikus gondolatnak látszik az ily vállalkozás, kivált magánember részéről, akinek nincs semmi hivatalos hatalma, sőt akire a kormány nem is néz jó szemmel.

Pedig Széchenyi tisztán látta célját és biztos kézzel alkalmazta jól választott eszközeit. Nem az alkotmányos küzdelmek vezetésével akarta nevelni nemzetét, hanem a magyar társadal-

mat kívánta fejleszteni, társadalmi úton törekedett elérni azt hogy a magyar nemzet a maga eredeti és minden salaktól megtisztított sajátosságainak kidomborításával részese és gyarapítója legyen a nyugati műveltségnek. E végből mint születésénél fogva nagytekintélyű arisztokrata, először is a maga társadalmi osztályára akart hatni. Az elnémetesedett s többnyire idejét és pénzét pazarló magyar arisztokratákat a magyar nyelv szeretetére és közhasznú, művelt emberhez méltó munkás életre serkentette. Jól tudta, hogy a köznemesség követni fogja az arisztokráciát, a polgárság pedig szívesen csatlakozik majd a nemzetnek született vezetőihez. Egyszersmind a jobbágyság sorsán is segíteni kívánt Széchenyi, hogy az ne zavarja a felette álló osztályok átalakulását, sőt azokkal egységbe olvadjon.

II.

Midőn e nagy tervének végrehajtásához fogva, Széchenyi 1822-ben megalapította a lótenyésztő egyesületet és mozgatta a lóversenyek ügyét, a kormány akadályokat gördített útjába, mert sejtette, hogy ez újításoknak hatása nemcsak a gazdasági életben lesz érezhető. Széchenyi azt szokta volt mondani, hogy a lovak által az embereket próbálja nevelni. Az egyleti munkásság, a lóversenyek az arisztokráciával jobban megkedveltették a hazai földet, a találkozás eszméket terjesztett, közvéleményt teremtett és balítéleteket oszlatott el. Az akkori németül nevelt arisztokráciának egyik legveszedelmesebb balítélete volt az, hogy a magyar nyelv még nincs eléggé kifejlődve. A közélet hivatalos nyelve a latin volt, a törvényeket is e holt nyelven szerkesztették. Széchenyi epochát csinált az 1825-iki országgyűlésen, mikor a főrendiházban ő mondta el az első magyar beszédet. A magyar nyelv kiművelése reformtervének egyik legfőbb gondolata volt, azért alapította meg nagylelkű ajánlatával ugyancsak az 1825-iki országgyűlésen a Magyar Tudományos Akadémiát. Ezek a példák felébresztették az arisztokráciában a nemzeti érzést. Az országgyűlés eloszlása után, 1827-ben megalakította Széchenyi a Nemzeti Casinót. így azután a magyar fővárosban is keletkezett oly klub, mely találkozó-

helye volt az előkelő és művelt férfiaknak. A társadalmi osztályok ellentétének enyhítését, az országos közvélemény kialakulását a Casino jelentékenyen előmozdította. Annál is inkább, mert a fővárosi kaszinó példájára vidéken is alakultak hasonló társulatok. Fáradozott ezután Széchenyi egy állandó magyar nemzeti színház felépítésén s megalapította a tűzkár ellen biztosító társaságot. Gazdasági vagy kulturális reformjai mindig azt az egy célt szolgálták, hogy új élet ömöljön a nemzeti társadalom hanyatlott szervezetébe. 1826-ban megtartották Pozsonyban az első magyar lóversenyt az udvari körök nem csekély bosszúságára, de e körök nem bírták megakadályozni azt, hogy a következő évben már Pesten induljanak meg a lóversenyek, aminek még nagyobb jelentősége volt, mint a vidéken rendezett versenyeknek. Széchenyi 1828-ban könyvet is írt a lovakról, melyben különösen az angol példára hivatkozva fejtegette a lóversenyek üdvös hatását a lótenyésztésre. Könyve németül is megjelent és dánul is. A dán szakkörökben a könyv nagy figyelmet keltett. Széchenyi ezután megalakította az Állattenyésztő Társaságot, mely később a Gazdasági Egylet nevét vette fel. Előmozdította a borkivitel, majd a selyemtenyésztés meghonosítását is elősegítette. Polgára lett Pest városának és buzdította a város vezetőségét, hogy fejlesszék a köztisztaságot és a csinosodást. Pest akkor még egy kis vidéki osztrák városhoz hasonlított, Széchenyi azon volt, hogy mint valódi magyar főváros, az ország szívének legyen nevezhető. Arisztokratikus önérzetét örömezt mérsékelte, ha arról volt szó, hogy a polgárokkal egyetértve dolgozzék Pest városa szépítésén. Ekkortájt írta egy arisztokrata hölgynek: „Gyalázatos dolog az, ha valaki magát azért tartja jobbnak és előkelőbbnek, mert a sors kedvezett neki; az a legnagyobb ember, aki a legjobb, legnemesebb, legkiválóbb”.⁴

E sokágú munkásságnak már is igen jó hatása volt. A magyar gazdasági és szellemi élet szokatlan elevénységgel pezsdült föl, Széchenyi nevét mindenütt nagy dicsérrettel emlegették, de hatása még nagyobb s általánosabb lett, midőn 1830-ban megjelent *Hitel* című munkája. Dicsérték és kárhoztatták a munkát, de olvasták és vásárolták szerteszét az országban. Nem a könyv-

⁴ Mindezekre nézve I. Friedreichnek már idézett könyvét.

nek gondolati tartalma okozta a hatást; a tartalmat összevonhatjuk a következőkben: A magyar törvények a nemesi kiváltságok miatt és különösen az ősi birtokok megkötése következtében nem eléggé védelmezik a hitelezőt. A birtokos nem juthat olcsó kölcsönhöz s így nem szerelheti fel birtokait. Nem javíthatja azokat s így javítás helyett csökkenti termőképességüket. Nem rendezheti adósságait s így gyakran még azt sem tudja, hogy miye van. E gazdasági bajokkal együtt jár a szellemi tétlenség és az elavult s igazságtalan intézményekhez való ragaszkodás. A hitel hiányával kapcsolatos még a gazdasági élet több más akadálya, úgymint a közlegelők, a birtok oszthatatlansága, a céhek, a limitáció, a robot, a dézsma. Ez akadályokkal együtt jár az egyetértés hiánya, melynek bántó hatását érzi a nevelés, a közműveltség, a társadalmi élet és a politikai rendszer is. A szegénységnek és sequestrumnak hű kísérői: a tudatlanság, durvaság, méltánytalanság s a humánus javításoktól való irtózás. A tágabb értelemben vett hitelen, vagyis azon a körülményen, hogy hiszünk és hihetünk is egymásnak, alapszik a polgári erény, mely mindenféle intézménynél és törvélynél biztosabban támogatja egy nemzet boldogulását. Ez eszméknek jogi és gazdasági része nem volt új az akkori magyar olvasóközönség előtt sem. Új volt az, hogy Széchenyi a gazdasági és erkölcsi mozzanatokat a legszorosabb kapcsolatban tüntette fel. De a Hitel hatásának okait más körülményekben kell keresnünk. Először is abban, hogy a szerző, a magyar főnemes, szinte példátlan rokonszenvvel beszél a jobbágyokról és támadja a nemeseket azért, hogy méltatlanul visszaélnék a jobbágyi munkával és hozzá még ostobán is, mert a jobbágyi munka a földbirtok jövedelmét is csökkenti. Továbbá abban kell keresnünk a hatás okát, hogy a szerző irgalmatlanul feltárja a nemzeti hibákat. A magyar közönség hozzá volt ahhoz szokva, hogy minden bajának forrását a kormány eljárásában keresse. Széchenyi azonban fülébe kiáltja honfitársainak, hogy magatokban keressétek szegénységiek és hátramaradástok okát. A nemzetnevelő kötelességének tartotta a nemzeti hibáknak őszinte feltárását. A prófétával szerette mondani: *Popule meus, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt*. Végül főleg abban kell keresnünk a Hitel hatásának okát, hogy Széchenyi a magyar nemzet múltjáról kicsinylően szólt. A nemzet költői és

írói akkor leginkább a múlt nagyságának dicsőítésével biztat-
ták és vigasztalták a nemzetet. Ez a hang szokássá, szinte köz-
hellyé vált a magyar irodalomban. Széchenyi azonban történet-
filozófiai rendszere értelmében lenézte a múltat s a jelent többre
becsülte a középkor s az újabb századok minden állítólagos
dicsőségénél. Ez teljesen új hang volt s nagy feltűnést keltett.
Széchenyi történetfilozófiai rendszerének természetes konklú-
ziója volt a *Hitelnek* ez a befejezése: Sokan azt mondják, hogy
Magyarország volt, én azt mondom, hogy Magyarország lesz.
Ez a merész befejezés megdöbbenetete az olvasókat. Ami akkor
merészség volt, később elnyűtt frázissá lett. Mert nincs a ma-
gyar irodalomban mondás, melyet annyiszor idéztek volna, mint
Széchenyinek jóslatát a magyar jövőjéről.

A *Hitelnek* eszméit nemsokára továbbfejtette Széchenyi
a *Világ* és *Stádium* című munkákban. A *Világ* megvédelmezi a
Hitelt egy konzervatív támadás ellen, a *Stádium* megfogal-
mazza azt a 12 törvénycikket, melyeknek életbeléptetését Szé-
chenyi felfogása szerint a magyar állam megújításának érdeke
sürgősen követeli. Ezekben a munkákban újra és nyomósán
hangoztatja, hogy a jobbágyok sorsát alaposan meg kell javí-
tani. Nem szabad tovább túrni azt, hogy 400.000 emberé legyen
minden jog és kényelem, 10 millió ember pedig szolgaságban
és legalább, ami a nagy többséget illeti, szegénységben tesped-
jen. Könyveiben felkelti a hangulatot az iránt a gondolat iránt,
hogy minden magyar ember kivétel nélkül egyenlő jogokban
részesüljön s egyenlő kötelességeket viseljen és hogy a föld
teljesen megszabaduljon a régi magánjogi terheknek minden
nyomától. Eziránt csak felkelti a hangulatot, de törvénycikkei-
ben ez elveket még nem formulázza. Csak oly szabadságokat
akart egyelőre kivívni, melyek a teljes jogi és anyagi szabad-
ságnak útját előkészítik, a nélkül, hogy a kiváltságosakat
nagyon elriasztanák a reformoktól. *Stádiumot*, mikor 1833-ban
megjelent, radikális könyvnek látszott, a negyvenes években
már igen is félénk konzervatív könyvnek tartották. Annyira
radikálisnak látszott a könyv hangja és tartalma miatt, hogy
a kormány eltiltotta, mert a kormány ekkor már a magánjogi
reformok terén is konzervatív volt.

Széchenyi e három röpiratát korszakalkotó könyveknek
szokás tekinteni, oly könyveknek, melyek a törvényhozásra

hatva, megalapították az újkori magyar nemzeti államot. Ez a felfogás nem egészen helyes. Széchenyi munkái kétségtelenül megerősítették az újításra törekvő áramlatot, de nem szabad felednünk, hogy a júliusi forradalom előtt és kivált utána az európai demokratikus eszmék terjedése elől Magyarországot elzárni lehetetlen volt. Ez eszméket a köznemesség jobb része magába fogadta és így a Széchenyitől elhintett mag már felszántott talajba hullott, noha néhol Széchenyinek kemény és sziklás talajt is kellett törnie, hogy a magot elhitesse. A XIX. század harmincas éveinek törvényhozó munkája nem is egészen a Széchenyitől megszabott úton haladt, bár az ő könyveinek hatása is serkentette az ellenzékét a nemzeti nyelv jogainak követelésére, a jobbágyok sorsának javítására és a protestáns felekezetek tökéletes egyenjogúságának kivívására. Széchenyi maga is részt vett a törvényhozás munkájában, többször beszélt és szónoklataiban a pátosz és humor sajátságos vegyülete gyakran igen élénken hatott hallgatóira. De csak a főrendiházban beszélt, amelynek születése jogán volt tagja, az alsóházba, ahol a döntő viták folytak, egészen 1848-ig nem választotta be magát. Még a főrendiházba sem járt el nagyon szorgalmasan, néha hosszú ideig eltávozott az országgyűlés színhelyétől és pártokhoz nem csatlakozott. Nem a törvényhozásnak akkor még igen nehézkes, a kormány által is nehezített munkájára vetette a fősúlyt. Alkotásai által akarta a magyar társadalmat erősíteni. Nem könyveiben vagy törvényhozói munkájában, bár ezek is jelentékenyek, van az ő igazi reformátori jelentősége.

Korszakalkotó volt abban, hogy az államférfíui munka egy típusára adott példát a magyar közéletben, oly típusra, mely eddig egészen ismeretlen volt a magyar közéletben. Dolgoznunk kell, dolgoznunk szünetlenül – ezt hirdette szóval és tettekkel – nem abból áll a hazafiság, hogy a diétákon és a megyegyűléseken jó beszédedet mondjunk el. Az ő fölfogása szerint a legjobb törvény is elveszti hatását, ha gyenge társadalomra alkalmazzuk, ellenben az erős társadalom könnyen kivívja magának a jó törvényeket. Ezért törvényhozói munkája és igazató röpiratai írása közben is folytatta a társadalom erősítésére célzó alkotó munkáját. 1830 körül hozzáfogott a dunai gőzhajóforgalomnak fellendítéséhez. Ami előtte történt

e téren, az csak gyarló kísérlet volt. Széchenyi szervező és igazgató munkájának köszönhetjük, hogy a magyar Dunán megindult a nagyobb méretű, az újkori viszonyokhoz illő forgalom. Munkája a magyar Dunánál is tovább terjedt. A vízi közlekedést szabadabbá iakarta tenni Budapesttől a Fekete-tengerig. Hozzáfogott a Vaskapu szabályozásához. Trajanus császár ideje óta ő volt az első államférfiú, aki a zuhatagok elkerülésével és a vízalatti sziklák eltávolításával az emberi forgalomnak új utat akar-t nyitni az Aldunán. „Nem kis öröm” – írja az Aldunáról 1833-ban a nádornak – „ezen a fölséges vad vidéken, szemben Trajanus aránylag nyomorúságos vonatató útjával, oly sok idő múlva ismét embereket látni, kik, mint a zergék, úgy kúsznak a sziklákon, hogy az iparnak új ösvényt törjenek s hogy az emberi nem tökéletesedését és nemesülését abba a vadonba is eljuttassák, ahol eddig csak a sasok tanyáztak.”

A Dunai Hajózási Társaság, melyet Széchenyi igazgatott, első hajójának gépét a Boulton és Watt cégtől rendelte meg, Birmingham környékéről. Ez a cég 25 százalékkal drágább volt, mint más vállalatok, de épp ez a drágaság növelte Széchenyi bizalmát. Felfogása szerint Angliában, ahol a szabad versenynek és a közvéleménynek oly nagy az ereje, a gépek, ha 25 százalékkal magasabb az árak, bizonyára többet is érnek ugyanannyi százalékkal. Széchenyi Angliában nemcsak vásárolt gépeket, hanem azoknak kezelését is megtanulta. Nagybritannia különböző városaiban alaposan tanulmányozta a vízszabályozás, a hidépítés és a hajózás technikáját. 1834-ben egy Quin Mihály nevű angol Magyarországon utazott és leírta útját „A steam voyage down the Danube” című könyvében, mely 1835-ben Londonban jelent meg, három kiadást ért és le is fordították németre, franciára és hollandra. Quin a Széchenyitől vezetett aldunai munkákról azt írta, hogy azok a régi rómaiak hatalmas vállalataira emlékeztettek. Amerre csak tekintett, mindenütt a sürgölődő munkások százait látta, A mérész átvágások és alagutak alatt szinte csak szivszorongva mert áthaladni s a hidakon és töltéseken a szilárdság es tartósság mellett meglátta a szépséget és csínt is. Egy völgy faházcskákból álló falucskájában, hol a munkások és hivatalnokok laktak, olyan elevenség és tevékenység pezsgett,

aminőt Quin Bécs óta sohasem látott. Quint az Aldunán az angol George Dewar kalauzolta, az a jeles tengerész, aki néhány évvel azelőtt a mexikói parton elsüllyedt Thetis nevű hajó kincseit a tenger mélyéből felhozta. Ezért ajánlották Londonban Dewart Széchenyinek, aki az aldunai munkáknál a darugépek és bűvárharangok kezelését bízta reá. Dewar Quin előtt őszinte lelkesedéssel beszélt Széchenyiről, mint „egy rop-pant gazdag mágnásról, aki minden erejét és idejét hazája javára szenteli.” Széchenyi állította fel az óbudai hajógyárat és tervezte az újpesti kikötőt, hogy Budapestet tegye a dunai gőzhajózás középpontjává.

Már ifjúkorában bántotta Széchenyt az, hogy Trajanus császár ideje óta alig épült állandó híd Magyarországon s már ekkor foglalkozott a gondolattal, miként lehetne Pestet és Budát állandó híddal összekötni. 1832-ben megalakult Pesten egy hídépítő társaság, melynek Széchenyi lett az igazgatója. Széchenyi 1832-iki angliai útjában különösen a hídépítést tanulmányozta. írásbeli véleményét kért Tierney Clark Vilmos, Telford, Ogden, Jesse Hertley és W. Wright mérnököktől. Amikor először meglátta Londonban a Hammer smith-hídat, szíve hangosan feldobogott. Ez a híd Clark Vilmos alkotása volt, aki később a budapesti Lánchídat is tervezte. A Hammersmith-híd 1832-ben szakasztott mása volt a későbbi budapesti Lánc-hídnak, de azóta lényegesen átalakították. Széchenyi küzdelmeinek volt köszönhető, hogy 1836-ban a király végre szentesítette a Lánc-híd építésére vonatkozó törvényt, A főrendiház csak csekély többséggel fogadta el a törvényt, mert nem szerette azt, hogy az új hídon mindenkinek, még a nemesnek is, vámot kellett fizetnie. De Széchenyinek ez a rendelkezés nagyfontosságú volt. így szinte észrevétlenül amint azt tenni szerette, rést ütött a nemesi privilégiumok erős páncélján. A híd által a főváros szépségét és forgalmát is kívánta emelni. De évek megfeszített munkájába került még az építési szerződés megkötése, a királyi jóváhagyás megnyerése és az építés megkezdése. Mindezzel nem elégedett meg. Emelte a világszerte ismeretes magyar malomipart a Pesti Hengermalom Társaság szervezése és a Pesti Hengermalom felállítása által. Fölvetette a budai alagút gondolatát, lényegesen előmozdította a balatoni gőzhajózást. A negyvenes

években anyagi vállalatainak koronájául hozzáfogott a Tiszának és mellékfolyóinak szabályozásához és a tiszai gőzhajózás megindításához.⁵

III.

Ez az óriási munkásság a nemzet nevelésének nagyszerű gondolatát sikerrel szolgálta. A magyar társadalom képe átalakult Széchenyi fellépése óta, A magyar arisztokrácia megmagyarosodott, a nemesség ősi nemtörődömségéből felocsúdva, érdeklődött az új vállalatok iránt, a polgárság jobban beilleszkedett a nemzeti életbe és a jobbágyság helyzete is javult. Igaz, hogy a jogegyenlőség s a közös teherviselés még 1847-ben sem volt megvalósítva, de ekkor bizonyos volt, hogy a rendi szerkezetnek tökéletes átalakítása már csak rövid idő kérdése.

Hogy ez az átalakulás csendben, forradalmi rázkódás nélkül történjék s hogy Széchenyi kezdeményeinek hatása a magyar társadalom egész szervezetét minél mélyebben átjárja, a végből szükséges volt a kormány jóindulatának megnyerése. Széchenyi maga is szembeszállott a kormánnyal, ha ki nem kerülhetne, és a rendőrség kémei őt is megfigyelték. De már a harmincas évek folyamán meggyőződött arról, hogy a kormány jóindulata megnyerhető a nemzeti, az anyagi reformok érdekében. Azért intette honfitársait, hogy óvakodjanak a kormány felesleges felingerlésétől, kivált közjogi ellentétek kiélezése által. A negyvenes évek elején mind nyíltabban simul a kormányhoz és 1845-ben kinevezte magát a helytartótanács közlekedési osztálya elnökének. Ezáltal hatni kívánt a kormányra és a nemzetnek is meg akarta mutatni, hogy a kormány nem ellenzője a nemzeti céloknak. Minden áldozatra kész volt, csak hogy kikerülje azt a forradalmat, amely az ő reformmunkájának gyöngéd palántáit pusztulással fenyegette. Midőn báró Wesselényi Miklós, aki Széchenyi ifjúkorának legbizalmasabb barátja volt, összetűzött a kormánnyal, Széchenyi elhidegült iránta. De 1841 óta veszélyesebb izgató sza-

⁵ L. a fentiekre nézve Kropf Lajos kitűnő cikkét a Budapesti Szemle 1913-iki folyamaiban. L. azonkívül főleg Friedreich István életrajzi munkáját, akinek adatait és elbeszélését felhasználtuk Széchenyi alkotásainak rajzában.

vaira kezdett figyelni a magyar közvélemény. Ekkor Kossuth Lajos napilapot indított és abban feltűnést keltő vezércikkeket írt. Ezóta Széchenyi világosan látta, hogy a forradalom többé ki nemi kerülhető. Kossuth lapjának alig jelent meg néhány száma, midőn Széchenyi már megírta a *Kelet népét*, melyben támadta Kossuthot és megjósolta a forradalmat. 1841 után is folytatta a támadásokat Kossuth ellen.

Nem abban van e könyvnek jelentősége, hogy Széchenyi már 1841-ben megjósolta a forradalmat. Metternich és más félnék konzervatív államférfiak is mondogatták, hogy a magyar ellenzéki mozgalmak forradalomba hajtják az országot. De jóslataik inkább a francia forradalom emléke által felkeltett félnékségnek voltak jelei, semmint valódi előrelátásuknak.

Egyedül Széchenyi határozta meg már jóelőre az okokat, melyek a forradalmat elő fogják idézni. Figyelmeztette a magyar közönséget arra, hogy az európai radikalizmus befolyásától óvakodnia kell. Rámutatott a nemzetiségi kérdés veszélyeire. Hirdette, hogy a magyar nyelvet nem szabad ráerőszakolni a nemzetiségekre, különösen azoknak egyházi életén belül nem, mert a nemzetiségi reakció ki fog törni és az osztrák kormány szövetkezhetik a nemzetiségekkel ellenünk. Óva intette a magyarságot, hogy ne húzzon ujjat szükségtelenül Ausztriával. Azt az illemházasságot, melyben Ausztriával élünk, okos kimérettel kell tűrhetővé tennünk, hogy fel ne keltsük az osztrák katonai párt végletes haragját Magyarország ellen. És 1841 óta különösen Kossuth egyénisége ellen kelt ki. Nem azt mondta, hogy Kossuth szándékosan törekszik a forradalomra, hanem azt, hogy Kossuth impresszionabilis természete miatt mindig a szélsőségek pártján lesz s így akarva nem akarva a forradalom élére fog jutni. Aggodalmi valósággá váltak 1848-ban. Az európai radikalizmus hatása, az osztrák udvari és katonai párt hatalmi féltékenysége, a nemzetiségek dühe és Kossuth egyénisége együttvéve idézték elő a forradalmat. Széchenyi aggodalmainak csak egyetlen iránya látszott alaptalannak. Folyvást attól tartott, hogy a mértéktelen izgatás a nemesség ellen a jobbágyok érdekében fokozza majd a nemesség makacsságát, a jobbágyok felszabadítása ezáltal késni fog és ebből parasztforradalom lesz, méhébe az osztrák katonai reakció szívesen fog beavatkozni. Ez az aggodalma sem volt alaptalan. 1848 első

hónapjaiban volt némi nyugtalanság a parasztek közt és ha az utolsó rendi országgyűlés a kellő időben ki nem mondja a jobbágysok teljes felszabadítását, a parasztfordalom el nem maradt volna. Ez a váratlan esemény hiúsította meg Széchenyi aggodalmának valósulását. És így abban, amiben csalódní lát-szott, szintén csak előrelátása erejét bizonyította.

Magyarországon senki sem hitte el Széchenyi jóslatait. Még a legbölcsebb magyar államférfiak is egészen tárgyaltan-nak mondták Széchenyinek Kossuth elleni vádaskodását. Maga Kossuth is 1841-ben átkot mondtott arra, aki Magyar-országban forradalmat akar csinálni. Széchenyinek népszerűsége megcsappant, kivált amióta a „legnagyobb magyar”, amint Kossuth még 1840-ben elnevezte Széchenyit, kormányhivaltat is vállalt. Széchenyi szerette a népszerűséget, de csak addig, amíg államférfiúi eszméinek szolgálatába foghatta azt. Más különben unta az ünnepeket. Midőn egy ízben nagyon sok ovációban részesült, angol nyelven így kiáltott fel: „I am quite sick of so much honour.” És ha kellett, szembe is szállt a népszerúséggel. A 40-es években egyre folytatta támadásait Kossuth ellen. Különösen az 1847-ben kiadott *Politikai program-töredékekben* hazafias szenvedélyének egész erejével és való-ban prófétaí ihlettel ostromolja Kossuth modorát és eszméit; könyörög Kossuthnak, hogy lépjen le a politikai vezérségről és így szól hozzá egybek közt: „Ha azonban egykor, midőn már későn lesz, érezni és átlátni fogja s megvallani lesz kénytelen, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott s nem áldás; akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint igyekezett volna.”

Az 1847–48-iki országgyűlésre Széchenyi beváltotta magát követnek, hogy az alsóházban ellensúlyozza Kossuth befolyását. Alighanem sikerült volna ez a törekvése, ha ki nem tör a párisi és ennek nyomán a bécsi forradalom. Most kezdődött a hirtelen törvényalkotás korszaka az utolsó rendi országgyűlésen, teljesen felszabadították a jobbágot, a nélkül, hogy a földesúr régi jogainak kárpótlásáról kellően gondoskodtak volna. Magyarország régi törvényes függetlenségét biztosították a parlamentáris kormányrendszer új formája által, a nélkül, hogy az Ausztriával való viszony szabályozásáról gondoskod-

tak volna. Az 1848-as törvények e közjogi résén hatolt be a forradalom és felforgatta jóidőre az új vívmányok legbecesebb részét.

Széchenyi a lázas törvényalkotás kezdetén arra gondolt, hogy diktátorságot vállal, megfékezi a magyar radikalizmust és a magyar nemzet hűségére támaszkodva, megvédi a dinasztíát az európai forradalmak ellenében. Ilyenformán nemcsak a dinasztíának tesz szolgálatot, hanem a magyar nemzetet közel hozza a dinasztia szívéhez és nagy jövőjét biztosítja. De a megfélemlített udvari körök nem mertek ily merész lépésre vállalkozni. Széchenyi belátta, hogy ideje lejárt. Vezetnie többé nem lehet és úgy látszik, hogy a nemzetnevelés nagy munkája el van temetve. Igaz, hogy az 1848-as törvények mindazt megvalósították hirtelenében, amiről Széchenyi csak álmódott, amit rendszeresen előkészíteni élete feladatának tartott. De vajjon lesz-e áldás Istennek azon a váratlan ajándékán, mely egyszerre hullott a nemzet ölébe? Széchenyi félt és remélt. Reményeinek hullámai néha magasra felcsaptak, majd mélyen alászállottak. Akaratereje meg volt törve. Elvállalta a közlekedési minisztériumot, noha rossz sejtelmek nem bírta elfojtani. A névleg Batthyánytól vezetett minisztérium Kossuth uralkodott páratlan népszerűségének erejével. Széchenyi tárcája ügykörének élt teljes lélekkel, hogy elfelejtse aggodalmait. Azon volt, hogy befejezze nagy kezdeményeit. Egy nagy vasúthálózatot akart kiépíteni, mely Budapestet tette volna a közlekedés középpontjának és összekötötte volna a fővárost a tengerrel. De a politikai szenvedélyeknek kora nem kedvezett az ily munkáknak. Széchenyi próbálta mérsékelni a minisztérium politikáját az udvar s a nemzetiségek irányában, de ily nagy feladatra már nem volt ereje. Fantáziája, melyet a kifelé irányzott munkássággal többé nem bírt korlátozni, egyre jobban dúlta belsejét. Azt képzelte, hogy ő maga okozott minden bajt, Ha első nagyszabású könyveivel fél nem izgatja a közvéleményt, a fejlődés nyugodtabb mederben haladt és a nemzet természetes úton jobban boldogult volna. Most azonban vér fog ömleni és a kiontott vér az ő fejére hull vissza. Egyre izgatottabb lett, nem bírt aludni és mikor Kossuth kijelentette előtte, hogy a pokollal kész alkudni, de az osztrák kormánnyal nem, Széchenyi egészen megtört. Szeptember 5-én, mikor már az

összeütközés a dinasztiával kikerülhetetlen volt, örülési roham tört ki rajta és elvitték Döblingbe, dr. Georgen szanatóriumába.

Itt élte át az 1848–49-iki szabadságharcot, a honvédek dicsőségét s a véres megtorlást, majd Bachnak központosító rendszerét, mely Magyarországot a birodalomba akarta olvasztani, mint alárendelt provinciát. Eleinte egészen öntudatlan volt, majd testi állapota javult, de önkínzó mániája szörnyű rémképekkel gyötörte. Az évek folyamán betegsége csillapulni látszott, egészen visszanyerte szellemi élénkségét s éles szemmel figyelte meg az eseményeket. De a döblingi szanatóriumot nem akarta elhagyni, mert szellemi erejének visszatérése után is lelke beteg maradt. Élt még lelkében az a vád, hogy ő okozta Magyarország szerencsétlenségét, csakis ő, mert Kossuth s mind azok, akiket ő azelőtt támadott, nemes és nagylelkű emberek voltak és Magyarországot a boldogság szigetére vezették volna, ha ő bele nem avatkozik a közügyekbe. Vezeklésül tehát el nem hagyhatja még rövid időre sem a döblingi örültek házát. Szellemének visszatért erejét arra fordította, hogy sajtóhadjáratot indított Bach centralizáló és németesítő politikája ellen. Cikkeket íratott és maga is sokat írt ez irányban. Döblingi iratai közt a legnevezetesebb Blick című német könyve, melyet Londonban nyomtatott és 1859-ben adott ki névtelenül. A könyvet titkos utakon terjesztették az országban. Széchenyi humora és páthosza megkapó erővel nyilatkozik e diatribában, mely valóban véres bosszút állott a magyarság megrontóin. Széchenyi irodalmi munkássága s politikai tevékenysége figyelmet keltenek a kormány köreiből is. A rendőrség 1860 március 8-án házkutatást rendelt el Döblingben, Széchenyit félre nem érthető módon fenyegette a rendőrség azzal, hogy nem maradhat többé Döblingben. Ezt a gondolatot nem bírta elviselni. Nem a haláltól félt, hanem attól, hogy kizavarják abból a házból, ahol vezeklésül maradnia kellene haláláig. Ez a gondolat démoni erővel zaklatta lelkét. A húsvét vasárnapjára, április 8-ára virradó éjjelen agyonlőtte magát. Az ő halála a tragikus jelenetekben gazdag magyar történetnek talán legmegrendítőbb tragédiája, Széchenyi vértanúja lett páratlanul mély, hazafias szenvedélyének és rendkívül gyöngéd lelkiismeretének.